

SZINDBÁD PURGATÓRIUMA

„Mennyit szerettem volna írni, ami igaz! Semmit nem írtam, csak színhazugságokat” – vallotta az *Aranykéz utcai szép napok* előhangjában, 1916-ban. Gyötrődő lelke melankóliába és igazat író régi mesterek fölötti nosztalgikus emlékezésbe merült el, miután leírta e valomást, majd önmagát is vádolva, így háritotta el magától kora kétes dicséretét: „Ha én leírnám, hogy mit éltem és éreztem, és körülöttem éreztek: talán egy toronyba zárnának. Ezért nem ér semmit az egész irodalmam.”

Néha túl szigorú volt önmagához, mint ez alkalommal is. Pedig már útjára bocsátotta a „vörös postakocsin” Alvinczi Eduárdot, Rezeda Kázmért, már lobogtak szívekkel kihímzett vitorlái Szindbádnak – már a klasszikus író életvággyával írt igazat koráról. De ezt kevesellette. Valóban, több mondanivalója volt hátra, mélyebb és igazabb.

Színhazugságokat írt, de nem hazudott. A levitézlett és levitézlő magyar uralkodó osztály élete maga volt az a „színhazugság”, melyről egy életen át írt – ironikusan, mert tüneményvilág volt, s nosztalgiával egy rég volt, erősebb, igaz emberségű világ iránt.

Egy ízben alkalma nyílt arra, hogy vakító fénybe állítsa írásainak tárgyát, az élet színhazugságait, és már

ne a múltba tekintsen vissza, hanem előre a jövőbe, a hazug életet szétszaggató erők feltámadásába: 1919-ben. Az élet hazugságán gyötrődő író 1916-ban leírt szavai és az 1919-es vallomások hitelesítik egymást, az író ekkor nyíltan kiáltja oda olvasóinak, hogy „új történelmet kell írni”, hogy „a legszebb hazugságokról kell lemondanunk, amelyekkel századokon át önmagunknak bókoltunk”. A jövő igaz, nagy emberségű irodalmát követeli: „Tudtuk... hogy bús, becstelen, kártyás élet a történelmi múltunk nagy része, hogy mindig a szegénynek volt igaza, s nem az úrnak, hogy papírmásé ideálokat emeltünk oltárnak, hogy főként rossz emberek sorozata a gyűjtemény, amelyet történelmi arcképcsarnoknak neveznek, hogy itt az igaz emberek a tömlöcben rothadtak el, és a leghitványabbak úsztak a felszínen: mégis hiába kerestük eddig azt a könyvet, amelyben megtaláltuk volna a kakukktojásból költött nemzeti ideáljaink igaz történetét... Nem kell félni az új történelemtől, az új Magyarországtól, a forradalmi szilajságú emberi akarások és ideálok robbantásától. Csak pusztuljon, omoljon, vesszen el a régi világ... A népnek, sokáig bolondított, jelszavakkal vágóhídra vagy követválasztásokra vitt népnek kell legelőször felnyitni a szemét, megmutatni neki a történelmi hazugságokat...” A „színhazugságok” nyílt leleplezése pedig – 1919-ben – már el is fordította tekintetét az 1916-os *Előhang*-ban felidézett régi mesterektől: „Mit csináljunk most ezzel a múlttal, amelyet bokázva vagy káromkodva végigéltünk? Mit tegyünk Oroszországról való emlékeinkkel, a jámbor muzsikkal, Turgenyev nemesseivel... Hová tegyük a régi Magyarországot, amelyet már a háború derékig beásott a földbe, hogy a mindent

megváltó forradalom végleg elseperje a bűzös hullákat? Mit csináljunk olvasmányainkkal: amelyeket a régi szemmel és lúdtollal írtak meg az írók?... Milyen könyveket tegyünk a könyvtár polcaira, hogy a régieket pótoljuk? Hol vannak az új írók, akik a forradalmat úgy megírják, hogy mindenki meglegedését és örömét lelje benne?... Itt tíz esztendeig nem lehet egyebet írni se regénybe, se színdarabba: mint Magyarország történetét, mostani napjait.”

Így felelt 1916-os problémáira az igaz író hitével 1919-ben, amikor mélyére látott az ábrázolta világ „színhazugságainak”, amikor már nem kellett régi mesterek igazmondó művészetének szemléletébe menekülnie a jelen hazugságai elől – hiszen egy nagy jövő kapuja tárult fel előtte.

1918–19-ben Krúdy meggyőződéssel állott a feltámadó nép mellé – bizonyosság rá akkor írt cikkeinek sorozata s a *Kápolnai földosztás* című füzete. Amily határozottan tudott ítéletet mondani a nemzet hetven évének bűnös, illúziókkal teli, mindinkább hazug életéről, majdnem olyan hittel eszmélt fel az addig számára ismeretlen nép erőire. Az országot keresztül-kasul beutazott Krúdy mennyire másként ír ekkor az utazásról, mint addig tette! „Sohase vittem kedves emlékeket – egy hangot, egy mosolyt vagy egy felejthetetlen tekintetet – magammal a vasúti állomásokról, amelyeknek várótermeit, étlapjait, sőt borait úgy ismertem, mint kevesen Magyarországon... A fehér batyus és fehér lábú búcsújáró asszonyok, akik nyáron a fal mellett kuporodtak, cifra palócok... hányaveti magyarok, akik a nappali vonatot megbámulták: olyanok voltak, mintha egy idegen világból valók lennének. Ugyan mi közössé-

get érezhettek volna a vonat utasaival? Urakkal, papokkal, zsidókkal, tarkabarka népekkel? . . . A vonat ellenséges országbeli, nem is gyűlölt, csak megvetett idegeneket cipelt el naponta az orruk előtt. Azok is magyarok? . . . Úgy rohant el a vonat a magyar Alföldön, a magyar nép között, mintha a legkisebb rokonság, atyafiságos érzület se volna a vonat utasai és az állomások népe között. Ki tudta volna nekem megmondani, hogy miről gondolkozik a kis, görbe magyar, aki az országutat róttá a vasúti sínek mentén; vagy a vasárnapi paraszt, aki tétlenül álldogált az állomáson, szemlélődve, lenézve, vállat vonva mindenre, ami neki idegen? Ki tudta volna a népnek megmondani, hogy miről gondolkoznak magukban a vasúton menő urak? Idegen világok voltak ők, még csak mostohatestvérek sem.” S egy kissé a szebb jövőbe mert előretekiteni, amikor a minden eddigi álomnál szebb álomba merült el: „Sok olyan álmot bontogattak itt a magyarok a közelgő tavaszról, amely álmok minden eddigi álmot fölülmúltak, amelyeket a nép a tavaszról valaha álmodott . . . Tavaszodik. Az álmok beteljesülnek.”

Az irodalomtörténész fanyar józansággal szokott értekezni a Krúdytól ekkor álmodott álom társadalmi tartalmának korlátozott voltáról, s joga van hozzá: a fenti szavakban mindenütt bőven érzik a mentegetődzés is, hogy – ha látta is, mélyen érezte és tudta is a társadalom hazugságait –, a hazugságok, illúziók hálóját szétzaggató népi erők megértéséig mindeddig nem jutott el igazán. De most éppen a színes hazugságokat felfedő író szavának, a bomló életformákból nosztalgiával kívágyódónak hitelével – egyszerre csak az új, igaz, minden hazugságtól megtisztított világ könyveit, irodalmát,

meséit követelte. S e követelése, melynek többször is hangot adott cikkeiben, szívből fakadó, igazi *írói* valóság volt, olyan valakié, aki saját írói múltjánál fogva tudta s vallotta szilárdan, hogy a megújuló nemzet létét nagy részben az igazat író, forradalmi művészet fogja csak megerősíteni.

A forradalom bukása után sem veszítette el 1919 forró tanulságait, ott bujkálnak azok is az uralkodó osztályról 1919 után írt művei mélyén. Ő nem lépett rá sohasem legnagyobb elbeszélőnk, Móricz Zsigmond útjára, de nagy írotársa maradt abban, hogy a „történelmi osztály” tudatvilágának és cselekvésének végletes korszerűtlenségét a semmit érő, kísérteties-tűnékeny jelenségek áttetsző ködébe burkolta. Szívárványszínekben tündöklő, mutatós rothadást tárt fel írásaiban, de ezt a letűnt életformát sohasem kendőzte valami átokká, „örök” magyarsággá. Mint írták róla, „a magyar romlás virága” volt, egy süllyedő világ mélyhegedűhangra fojtott önitélete. Túl rövid ideig tartott találkozása a néppel s a munkásosztállyal ahhoz, hogy fenn ne maradjon benne bizonyos szimpátia a letűnő világ egyes, kiemelkedő, emberileg értékes és kiutat kereső, elvágódó példányai iránt, de elég komoly volt találkozása 1919-cel ahhoz, hogy az értéktelen, üres emberség gavalléros haláltánca fölötti ironiáját s valami jobb, igazabb utáni nosztalgiáját sokkal erősebbé s árnyaltabbá, gazdagabbá tegye, mint addig bármikor.

Nem kritikai realista művész, és sajátos „realizmus” nem mérhető Móricz mértékével. Egy másik, gyökeresen eltérő művészi ábrázolásból kivont képlet rávetítésével sohasem fogjuk művészetének igazságát, értékeit és korlátait megérteni. Kora valósága, abból me-

ritett témái, írói jelleme és világnézete – ezek mérlege-
lése segítheti az irodalomtörténetet ahhoz, hogy műve
igazi értékét az ellentmondó állásfoglalások zűrzavará-
ból kiemelje.

Ha Mikszáth és Tolnai Lajos útját irodalmunk fővo-
nalában Móricz folytatta is, és nem Krúdy Gyula (akit
ugyan – mint ismeretes – erős szálak fűznek Mikszáth
hagyományához), ebből semmi megbélyegző sem hárul-
hat Krúdy Gyula művészetére. Teljesen igaz Király
István megállapítása arról, hogy „Krúdy vörös posta-
kocsin utazó, elsüllyedt életű, bolygó hősei Mikszáth
úri Don Quijotéinak, a Gavalléroknak, a Pongrácz Ist-
vánoknak késői leszármazottai... csak *mögülük* még
inkább *eltűnt az idő*: szétfosló kísértetekként kóborol-
tak a nem nekik készült világban”. De vajon jogos-e
számon kérni ezek után Krúdytól a satírává élesedő
eszmeiséget, vagyis azt, hogy alakjai mögött *ne* légyen
eltűnt az idő? Nem éppen azért hiteles-e Krúdy mű-
vészte, hogy „boldogult úrfikorukra emlékező gaval-
lér-hősei sírba kívánczó fantomok csupán”, akik „el-
maradtak az időtől, s talán sohasem fogják utolérni a
valóságos időt?” (Király István.) Egy percig sem ta-
gadva a Krúdy művészte mélyén meghúzódó világné-
zeti bizonytalanságot, illetve relativizmust és csömört,
sőt reménytelenséget, ami a gondolkozónak feltétlen kor-
látaira vall, egy pillanatra sem lehet jogosult Krúdy
gondolkodásának és művészetének bármiféle párhuzam-
ba vagy pláne rokonságba hozatala Herczeg Ferenc és
társai elveivel és művészetével. Krúdyról nem mondha-
tó el, hogy „nála »magyar tragédiává« hamisítódott vol-
na a »gavallérok« önámító hazudozása”, hogy az úri
hazugságokat valóságnak tekintette volna, hogy célzato-

san és nagy emberi tartalmakat keresően megszépítette volna e dzsentri dekadenciát. Ismétlem: szivárványos, mutatós rothadást tárt fel írásaiban, de ezt a letűnt életformát sohasem kendőzte valami átokká, „örök magyarsággá”.

1919 utáni írásaiban ne keressük tehát elsősorban a közvetlenül, nyíltan leleplező, társadalmát bíráló nyilatkozatokat – bár ezek összegyűjtésére is szükség volna –, hanem tanulmányozzuk a gondolkozó korlátain túllépő művész ábrázoló módszerének igazságát, a művészi valóságfeltárás merőben új – s bizonyára ismétелhetetlen – módszerét, melynek romantikusan igaz emberi szépségeit, az álomlétkben fel-felsajgó s kielégülhetetlen nosztalgiáját ma már – távol *attól* a társadalomtól – a művészi ábrázolás egyik nagy vívmányának kell tartanunk. Nem szabad enyhítenünk *annak* a kornak, *annak* a társadalomnak marxista bírálatán, és nem szabad megfélekednünk az író világnézetének, erkölcsi elveinek korlátairól sem; „a szép és jó rokonok voltak és maradnak szüntelen: de a rokonságot ugyanazonossággá ne változtassuk” – írta 1827-ben Kölcsey, tiltakozva az ellen, hogy az író művészetét a moralista ítéletével azonosítsuk, ennek pályájára kényszerítsük, és a művészetben ne a valóság sajátos képét keressük. Ha Krúdy világnézete, gondolkozása össze is szűkíti, le is határolja a világot, melyet ábrázolni szeret, művészetete páratlan intenzitással hatol be ennek a lehatárolt tematikájú világnak életébe, s bontja ki annak minden élményszerű, emberileg hiteles mozzanatát. S ezekbe – csakis ezekbe a sajátos képekbe – zárul burkolt, sohasem közvetlen kritikája az élet-álom üressége, erkölcstelensége, halálraítéltsége fölött.

Nem mintha 1919 után nem találkozhatnánk nyílt, bíráló kijelentéseivel. 1921-ben így írta le egy szép kötetének címét megvilágító, egyben a múlt talán legszebb történelmi tapasztalatára visszautaló meggyőző-dését: „Bukfencet kell már vetni ennek a mostani világrendnek, hogy megint szép emberek jöjjenek a földre...” (*Bukfenc*, 113. l.) 1922-ben pedig egy nem problémátlan könyvében így végzi egy hangsúlyos cikket (*A történelmi osztály*), amelyben a magyar nemességnek a magyarság megmentésére buzduló szándékait elemezgeti: „Ó, ha elindulnának a Nagy Iván könyveiből az ősi nevek viselői... ha jönnének a messziségekből lóháton és gyalog, forsponton vagy delizsáncon... ha összegyülekeznének a Rákoson a zászlók repkedő nyelvei alatt: mily szomorú volna a viszontlátás!” Nem a herczegferencek szava ez. Az osztály úgynevezett történelmi hivatása visszavonhatatlanul elveszett, hirdeti Krúdy nyíltan 1922-ben, s anakronisztikusnak bélyegez minden kísérletet arra, hogy a nemesség egyesítse erőit a nemzet megmentésére. „Elég furcsa álom kószál most a magyarok között, amely álmokon idő múltával mosolygunk vagy szégyenkezünk. Ne ábrándozzunk, hogy a régi alakban kiléphetnénk önként választott sírboltunkból, magyar nemesek! Sőt egészen új alakot kell öltelnünk – az éjjel és nappal dolgozó, csupán a megélhetéssel törődő, a tízkörömmel verejtékes munkát végző magyar alakját –, hogy életben maradhassunk. Hetven esztendeig kell dolgozni minden magyar nemes embernek, hogy helyrehozza a hibákat, amelyeket hetven esztendő alatt elkövettünk.” (*Magyar Tükör*, 101. l.) Milyen hetven esztendőről beszél? 1919-ben mondta ezt meg először, keményen, amikor az 1848-tól eltelt idő

– hetven év – egy nagy szakaszát különös erővel bélyegezte meg: „Meg kell semmisíteni Magyarország történetét 1867 óta. Ez volt a legaljasabb korszaka a magyar nemzetnek.” (*Divatlevél*, 1918. dec. 8.) 1922-es vallomásában tehát 1919 ítéletét írta le újra az 1848 óta uralkodó nagy hazugságról és aljasságról.

Krúdy jól tudta, hogy 1818-ig „egy rabszolgaságból, árulásból élő nemzet paráználkodott itt politikai elvetemültségében”, s világosan látta 1922-ben is a feltámadó politikai hazugságok lidércfényét. Bár szaporíthatók, mégsem ezek a nyílt politikai nyilatkozatai a döntőek; hanem a Világostól Trianonig tartó züllés, a kísérteties reménytelenséget árasztó világ ironikus ábrázolása, azokban a remekművekben, melyekben a téma éppen a züllés, a bomlás állapotára szűkül össze, s a lélek vágyai minden apró mozzanatból elmúltak szépségére, igaz emberségére való emlékezésben lombosodnak ki sóvárgó nosztalgiával. Ezt tanúsítják a *Napraforgó*, *Az útitárs*, a *Hét Bagoly* s a *Boldogult úrfikóromban* című nagy művek. S nem kevésbé azok, melyek Krúdy művészetének igazságát a halál előtti vallomások hitelével erősítik meg, az életmű betetőzéseként is: e három jelentős, kései és sok tekintetben a legjobbak mellé állítható kisregénye (*Valakit elvisz az ördög*, 1928; *Etel király kincse*, 1931; *Purgatórium*, 1933) még élesebb fénybe állítja nagy művészetét, eredményeit s határait.

A *Valakit elvisz az ördög* regényes formában az utolsó, erőteljes leszámolások egyike az olyan illúziókkal, amilyeneket Krúdy már 1922-ben nyíltan megtagadott. A Rigó kiskocsmá elázott vendégei, a züllött vándorkönyvtáros és a hamis váltókból élő telekkönyvve-

zetó a „történelmi” osztály megmentésére induló Alvinczi segítségével bizakodnak. „A magyar középosztály megmentéséről van szó, abban fáradozik Alvinczi Eduárd. Talpra kell állítani ismét a magyar nemességet. Vissza kell vásárolni udvarházait, hétszilvafáit, kötelezvényeit, váltóit. Úrrá kell tenni ismét a dzsentrit, mert nélküle elpusztul Magyarország. Legyen megint mindenkinek agara, kocsija, akár csak bricskája is, ne járjon gyalog a nemes ember. Elég volt a zsidók, grófok, meggazdagodott parasztok uralkodásából. Gyerünk vissza a régi Magyarországba.” Így szólt Tinódi, akinek már a csizmája elárulta, hogy viselője „szeret a történelemből felvenni álneveket”. Álnév alá rejtőző álvilág ez – a fiatal főhős is betyárosan Patkó Bandinak nevezi magát –, melynek a szerelmi sóvárgáson és a duhajkodáson kívül semmije sem igaz, még a váltója sem. Éppen a hamis váltói visszavásárlására áhítózó nemesség között, e baljós kísértetvilág nyírségi útjain gördül végig utoljára a „vörös postakocsi”, amelynek gazdája – váltóhamisítók megmentésével keresi jogát a fejedelemséghez! Egy új, mindennél reménytelenebb Csicsikov – akinek királyválasztási terveire csak a „fizessd ki váltóinkat!” követelés visszhangzik eszelősen az Európa fogadó söntésében. Hát még később, Pazonyban, a „ármális faluban”, ahol a házfalaknak már semmi céljuk, ahol vakablakok merednek az utasra, a kapuszárny kitörött, s a kertek is „csupa céltalanság, csupa életképtelenség, csupa feleslegesség”, ahol a jegenyefákra sem néz már senki az életben, ahol a megszo-kottnál nincs már újabb szó az életre, s ahol „azért legjobban, ha nem is törjük a fejünket azokról a titkokról, amelyekről Hamlet királyfi beszél”. Ide hajt be a

közbirtokossági kaszinó kapujához, a „vörös postakocsi”. S már jönnek is sorjában: a hamiskártyás öreg kapitány, aki Alvincival fizetteti ki adósságait; Pthrügyi Pál, aki ócska pöriratokat sózra rá Alvincira, de hamis váltóit a viláért sem adná ki a kezéből, hiszen még azok is reálisabbak, mint Alvinci nemzetmegmentő akciójának agyréme: „Mire kellenek a méltóságos úrnak a váltók? azt csak nem vehetem készpénznek, hogy akad az országban olyan bolond ember, aki az amúgy is régen veszni indult középosztályt megmenteni akarná? Ki törődik itt a középosztállyal? Az apák már belenyugodtak a pusztulásba, szinte már rosszul esne nekik, ha az előre látható végzetten valaki változtatni akarna. Megnyugszanak a bajban, mint beteg ember a maga betegségében, mert még mindnyájan éreznek elég erőt magukban, hogy a dolgok komolyra fordulása esetén egy pisztolylövéssel megmenekülhetnek a végzet elől.” Azután a bálrendező gigerli jön, aki mindenkinek, akinek a nevét ráírta a váltójára, be szokta vallani a tettét lejárát előtt – íme, a becsület! –, s így mindig térden állva kunyorálta ki életét; végül a tiszteletre méltó külsejű Ispányi bácsi, aki már ült is váltóhamisítás miatt, s akitől ugyancsak nem lehet váltókat venni, mert ily bagatell dologgal a bankóhamisítás felé kacsintgató öreg már nem is törődik. Az alakokat kísérő ironia már-már a szatíra erejével hat az olvasóra. Ha Csicsikov üggyelbajjal szerzett is magának „holt lelkeket”, Alvinci Eduárd már hamis váltókat sem tud vásárolni a halálba züllő nemesektől: nem adják ki kezükből, mert – büszkék rájuk, mert – megszokott módon élnek belőlük, mert – züllöttségük már a váltóhamisítás szintje alá csúszott. Mert a hamis váltó lett az élet hétköznapjai-

ban legtöbbet forgatott, életre „jogosító” nemesi leve-
lük. Ott, az ármális faluban, ahol a házfal, az ablak, a
kapuszárny, a kertek, a jegenyék s az emberi szó mind-
mind „csupa céltalanság, csupa életképtelenség, csupa
feleslegesség”.

„Hát ez volna az a magyar középosztály, amelyet én
megmenteni akarok? Ezek a cégéres gazemberek? –
tört ki Alvinciből a szó... – Hol vannak azok a szép,
szomorú emberek, akik önhibájukon kívül vesztették el
az őseik vagyonát, biztos fedelüket, családjuk jövőd-
jét és a maguk jelenét?... Hol vannak azok a vértá-
núk, azok a szentek, azok a csodálatra méltó férfiak,
akik benépesítették a régi, szent Magyarországot, tűr-
tek börtönt, üldöztetést, de politikai hitvallásukból nem
engedtek? Hol vannak a nemes jellemű, fennkölt gon-
dolkozású férfiak, akik valaha fegyvert fogtak önmaguk-
ra, mert nem tudtak megalkudni az új élet becstelensé-
geivel, komisszágaival, lealázó helyzetével – mert nem
akartak sem bűnösök, sem megbélyegzettek lenni? Hol
vannak azok a férfiak, akiknek sírkövére majd rá fog-
ják vésni: minden elveszett, csak a becsület maradt
meg? – Azok, kérem, régen Amerikába szöktek – szólt
közbe a züllött úriember epésen.”

Krúdy most is az 1849-től 1919-ig húzódó hetven év
becstelenségét, züllő és züllesztő életét vádolja – sem-
mivé foszlatva hőségnek gyermeteg ábrándjait. Vigasz-
talást honnan is meríthetne? Patkó Bandinak heves ki-
fakadása, az ifjúságot védve a „hitvány lóköto” öregek
ellen, csekély hitelű – Patkó Bandi is a kisváros lázas-
beteg szerelmeinek, duhajkodásainak gőzös légkörébe
vész el. A költő csak a tájból, a szülőföld gyönyörűsé-
géből meríthet vigaszt, kaphat mélabús, szinte szimbo-

likus, az egész fenti cselekmény jelentését átsugárzó feleletet fájdalmas kérdéseire.

Amikor Csicsikovnak menekülésszerűen kell távoznia a városból, csézája lassan a szántóföldek, fenyvesek közé ér, s az író lelkét egyszerre valami végtelenül áradó dallam, valami kimondhatatlanul forró, szerelmes áhítattölti el Oroszország, a csodák földje iránt. Alvinci Eduárd is menekül, komoran: „Ismét utazott a vörös postakocsi... Habár a bennülők nem voltak olyan jókedvűek, mint akkor, mikor a kocsi először járt velük e tájon... A táj mind borultabb lett.” S ekkor hangzik fel Krúdy lelkében is Magyarország s a Nyírség szerelmének dallama:

„Ó, Nyírség, ó, Magyarország! Te tündéri panoráma, miért szálldos vissza lelkem mindvégig régen látott tájakra? Nem adtál magadból egy talpalatnyi földet sem, mégis jobban szeretlek téged, mintha uradalmaim területének el öleden...”

A télbe boruló nyírségi táj mindinkább az élet elpihenésének, fájdalmas elakadásának, halálának lesz szimbolikus kifejezőjévé. Gogol az orosz tájban a határtalan, nagy gondolatok szülőanyját öleli lelkes megindulással, Krúdy rezignáltan csak a téli álomba merült nemzetet látja, melynek álmaiban is csak a múlt kísértetei járnak fel sírjukból. „Télen nincs mit keresni ezen a tájon, mert olyan ez, mint ama történelmi korszak, amikor a nemzet még álomba merült, hogy erőt gyűjtsön a további viszontagságokhoz. A nagy lánggra lobbanások után, a Rákóczi-, Kosuth-felkelések után következtek el a nemzet telei, amint a tájékra jön a hó, midőn az utolsó pásztortűz is kialudt a messzeségben... Magyarország

nem olyan ország, amely könnyen változna, akár száz esztendőök leforgása alatt is . . .”

Alvinci most már mindent tud. Az ősök – a képeken – buzogányt tartanak kezükben, „vajon mit vesznek markukba az unokák”? – kérdezte egyszer. Az egész könyv felel rá: makk disznót és hamis váltót. Tudja, hogy a Rákócziak, Bocskayak kora lejárt – nincs már hazafiság, nincs becsület az utódokban. – „Valakit előbb-utóbb elvisz az ördög ezen az úrhatnám vidéken” – morogta maga elé még a nagyobb tapasztalatok előtt. Mire visszaérkezik a városkába, a váltóhamisító telekkönyvvezető már agyonlőtte magát. Az ördög kezdi elvinni ezt a világot. S Alvinci menekül hívek és remények nélkül, mint kísértet a semmibe, ahonnan jött.

Krúdy két cselekményszázból fonta elbeszélését: a kocsmázók és Alvinci összetalálkozó történéseinek szálaiból. Az előbbiben némileg már a *Boldogult úrfikoromban* helyzetei, hangulatai készülnek elő. Uralkodóvá azonban az utóbbi szál lesz, Alvinci utolsó, lesújtó hatású útjának ironikus, helyenként szatirikus elbeszélése. Tendenciájával, alakjainak sajátos, romantikusan groteszk bemutatásával, csodálatosan lírai tájképeivel és szubjektív vallomásaival e kis regény Krúdy legszebb alkotásai mellé emelkedik.

Oldottabb, hosszadalmasabb mesét ad elő a hasonló témájú és tendenciájú *Etel király kincse*-ben. Az 1922-es *Magyar Tükör* idézett cikkében leírt groteszk helyzet – mi lenne, ha az ősi nevek viselői a haza megmentésére összegyülekeznének a Rákoson a zászlók repkedő nyelvei alatt – elevenül meg a regényben, az akkori cikk tanulságát erősítve meg: mily szomorú is ez a viszont-

látás! Az *Etel király kincse*-t keresők históriája fölé bizvást odaírható az 1922-es cikk e mondata: „Ne ábrándozzunk, hogy a régi alakban kiléphetnénk önként választott sírboltunkból, magyar nemesek!” – „Szabolcs vezér – egy úriember a XIX. század végén és a XX. század elején” utolsó felfedező útra indul Attila kincsenek feltalálására. Egy őszi hangulatú szerelmi fellobbanás zavarta ki a lábfájós férjek dédelgetett nyugalmából „talpra állott, és komolyan gondolkozott azon, hogy utazni megy amaz Etel király kincsenek feltalálása érdekében. – Itt van az idő, hogy megmentünk az úgynevezett hétszilvafás magyar birtokos osztályt! – mondogatta Szabolcs vezér.” Hadakat toboroz a lábfájós, lerokkant úriemberekből, akikben még volt annyi lelkesedés, „amennyi ahhoz kell, hogy például a képviselőválasztáskor a zászlót egyik faluból a másikba vigyék”. Az irónia ott villózik az útra keltek, a vezér és a „hadnagyi” bemutatásában – köztük van Kálnay László is (a *Hét Bagoly* szomjas Gusztijának és a *Boldogult úrfikoromban* Esperesének modellje), ott van Lányi Anti, a műgyűjtő, ott Elek ezredes, aki – lábfájását gyógyítandó – a lábujjai közé szorított krajcárosokra lövöldöz célba, aki Pazonynak (az előbbi elbeszélésben satirizált helységnek) a küldötte.

A Nyírből Miskolcra – ahol „többet álmodnak, mint máshol” – térnek be, s itt vég nélküli mesék és borzas veszi kezdetét: mesék a vidéki életről s a magyar korona kalandjairól, a kincset őrző, nemzetet fenntartó nőkről, Etel király kincseről s arról, hogy Attila kincsét egyszer már a – honfoglaló magyarok megtalálták, s „országalapításra, kereszténység felvételére etcetera el is költötték”. A mesék mélyén mákonyosan önámító és

ironikusan leleplező vonások olvadnak egybe Szabolcs vezérről és hadairól. A hősi történelem a XIX. századvégi hamiskártyások képzetei szerint alakul át dzsentrimésévé, hitető, időt és jelent feledtető játékká – jobb is így, hiszen Miskolcig már el is költötték útiköltségüket, s Szemere Miklóshoz, a fővárosba kell küldeniök követet, hogy kiváltassák magukat. Így festenek a 3. honfoglalás bús-boros vitézei, akik maguk sem veszik komolyan kincskereső útjukat – az egész út hangulata s jelentése az utolsó mulatozásra induló korhelyek kirándulása és az anakronisztikus vitézi kavalkád között hullámzik. „Valami komédia érkezett a városba! – mondta a tagbaszakadt kocsmáros, és a fiához így szólt: – Menj csak, Berci, nézd meg, hoztak-e aprópénzt ezek magukkal, vagy vinni akarnak?” Így fogadja Budapest a „peleskei nótáriusok” és a „Pongrácz grófok” kései, gyermekteg utódait a „harmadik honfoglaláskor”.

Azonnal elsüllyednek – az Arany Sas fogadó patriarchális tenyészete, mint egy ősi világból fennmaradt sziget, fogadja-rejti magába őket, és szabadon élhetnek, álmodozhatnak a Don Kalabrézer-, Don Gunárosz-féle és más, még álnevüket is másoktól kölcsönző ősvilági gavallérok között, szabadon ünnepelhetik az Attilának tűnő Szemere Miklóst, az Ildikónak tűnő Jolán bárónét, ehetnek, ihatnak a fantáziájukban élő kincs reményében. Jó volna ugyan állást vállalniuk, hogy élhesenek is valamiből, amíg a hun király kincsét meg nem találják – de hát történetesen nincs képviselőválasztás az országban, ahol korteskedhetnének, s így marad csak az élőködés. A kincsen persze mindenki osztoznék, aki csak hall Szabolcs vezér vállalkozásáról. Így a Szabolcsból származó, Óbudán élő, szerelemre vágyó özv. Boryné

is, aki randevúra hívja Szabolcs vezért, és megsétáltatja Óbudán. „Azon a napon úgy tűnt fel a hunok kirándulása, mintha az egész új honfoglalási utazás csupán egyetlen szempontból történt volna: Boryné szoknyája kedvéért...”

Végtelen kanyarokat vesz a mese, nagy kitérőket az óbudai házakról, szülőkről, szerelmekről és kocsmákról szóló beszélgetésben, amíg el nem érkeznek a haldokló „Bercsényi gróf”-nak, e régi kincsházának házába. A haldokló mesét mond a föld alatt élő, forró vérű cigánylánynak az égi szerelemtől kótyagos kántor iránti szerelméről, s azzal végzi, hogy a cigányoktól megtalált nagy kincsek – Etel király pogány kincse! – sem tudták a kántort szerelemre bírni, és tiltakozásul Szűz Mária nevének kiejtésével csupa kővé változtatta a kincseket. Monda és legenda, babonák és mesék légkörébe vész a piros ruhás, groteszk haldokló alakja a köréje csoportosuló korhelyekkel, kártyás asszonyságokkal, férfiakra vadászó özvegyekkel és a álmaik szétfoszlásával összeomló Szabolcs vezérekkel. Szabolcs vezérből még a szerelem tüze is ellobban a babonás történet hallatára, s hiába veszi őt kezelésbe Madame Pilisy (Schumayer) Róza, a nagy demi-monde, az öreg rezignációja mindinkább a halálra készülődőké. Inkább Róza az, aki belésszeret, leviszi falusi birtokára, de azon az éjszakán, amikor az asszony szerelmét ajánlja neki, Szabolcs vezér búcsú nélkül elutazik, hazamegy, meghalni.

A cselekmény irreális és nemegyszer fantasztikus szövegébe rengeteg részletkéje tapad az álom és való közt lebegő életnek: a kincskeresés ürügyével boros-szerelmes kalandozásra induló falusi dzsentrikről a nagyváros kispolgári piszkáig és arisztokratikus rothadásáig, Szabolcs

vezértől Szemere Miklósig, s a „szent életű” grófig, aki-
nek légköre e perverz bujaság (megannyi ismert alakja
az akkori közéletnek). Minden alak, minden helyzet
egyszerre valóságos és fantasztikus, élő és már túlélt,
humoros és ironizált. Nincs szó gyilkos iróniáról, de
megbocsátásról sem: mindenki halálraitélt, minden cse-
lekvés üres, értelmetlen. Egy gyermekes, csak a mesél-
getés kedvéért komolyan vett kincskereső illúzió, ábr-
rándkergetés, melynek során csak azt lehet megállapí-
tani az emberekről, hogy „hát ezeknek bizony nem na-
gyon érdemes Attila kincsét megtalálni, mert úgyse
vonnék semmi hasznát – mond Szabolcs vezér”, züllés
és halálra készülődés: ennyi a jelentése az Etel király
kincsének. A művészi alakítás érdekessége és értéke
abban van, hogy egy minden ízében kétértelmű, létében
bizonytalan, körvonalaiban, jellemeiben szétfosló vilá-
got ragad meg – jellegzetes körülményeinek, színhelyei-
nek, szokásainak jellemzésével és a művészi elbeszélés
formáinak bravúros változtatásával.

Sokkal személyesebb s talán minden más írásnál szub-
jektívabb a *Purgatórium*, utolsó műve, mely a nagy-
beteg Szindbád vallomásait tartalmazza, első személyben.
Mint Alvinci Eduárddal az előbb, most Szindbáddal
találkozunk utoljára. Még a szokott szerény, elbeszél-
hető cselekmény kerete is elmarad – az egész egy nagy
vallomás a halálosan beteg ember szenvedéseiről, élet-
vágyáról és életgyűlöletéről, büntudataról és vezeklésé-
ről. Az orvosok és az ápolók úgy jelennek meg előtte,
mint a bíróság, mely ítéletet mond ki felette, a rossz
ember fölött. A betegség és a gonoszság eggyé olvad

lázálmaiban. S keresi bűnét, s ítéli ő is a világot. Beteg testének felületén, beteg agyának tekervényeiben zajlik, bomladozik a külső világ válsága. Az a válság, mely élet és halál közt lebegő emberségének széthulló, majd összeverődő asszociációiban felmérhető, mélyen érzékelhető, s amelyre gyógyulást sehogyan sem talál.

A dimenziók, melyekben élményei megjelennek, egymásba fonódnak, néha áttűnnek egymáson, élete egyetlen vibráló tánc a fizikai benyomásoknak, a révületben adott szürrealista magyarázatoknak s a vaskos valóság gúnyos megértéseinek körforgásában. Az, amit érzékel, éppúgy lehet viviszekciós, értelmetlenül állati kinfódás, mint túlvilági fények övezte vágy a telt női boka, a kalarábé, a női csípő, a szűzies hamvasságú szilvák vagy pirosposzsgás császárszemlék iránt. Éppúgy lehet kísérteties félelem a haláltól, mint halálvágy, tudat alatti azonosulás azzal a világgal, melyet odakint tipor-
nak le a tüntetőkre rohanó lovas rendőrök, és tiltakozás az egészséges háztulajdonosok, bárónők, spekulánsok világa ellen. Végtelen keserűség kiált belőle: „Úgy látszik, az egész világ megjavult, csak magam vagyok gazember.” Különb vagyok, mint az urak kinti, egészséges világa – szakad föl lelkéből. „Ó, nagyságos kisasszony, nem vagyok én való azok közé az emberek közé, akik a szanatórium szép parkjában, bizonyosan csodaszép parkjában mulatozva töltik életüket, bágyadt, kis képzelt és dédelgetett betegségekkel garnírozott életüket. Ahol a bárónő álmát fejtegeti a lélektani professzor...” Mennyire fáj, hogy a „gyáva férfiak, akik eddig remegtek Szindbád karjától, kardjától, észbeli fölényességétől, megmagyarázhatatlan erkölcsétől, kitapasztalhatatlan ravaszságától: a gyáva férfiak... most

kárörvendve mosolyognak, mikor tönkrement közülük a legkülönb, nyomorult, tehetetlen csontváz”. A magára maradt külön ember pusztulása – ebben foglalható össze az egész történet (még ha a végén magához is tér a beteg). Vagy talán – a szokott önirónia stílusában – nem más ő, még most sem, mint „egy vén, talaját vesztett szélhámos, aki a betegségével, de a halállal is huncutkodni akart, de az orvosok és a papok, a valódi szélhámosok okosabbak nála, és nem engedték, leleplezték és visszakergették a mindennapi életbe”? Mindegy, Krúdy Gyula annak az embernek az önérzetével írja ezt a művét, aki nem azonosítja magát a látszatra egészséges, valójában hamis életű, hazug, rothadó külső világgal: a lázas állapotában kémkedő főkapitánynak nézett matráckereskedővel (a láz tette a félreértést), az angol regényeket tartogató, de angolul semmit sem tudó fiatal hölgyekkel, az arisztokratikus tartású tejkereskedőnékkel és uzsorásokkal, azokkal a hamiskártyásokkal és lóversenyjátékosokkal, akiknek éppen annyira nem vétett, mint elguruló nadrággombjának. S mégis, mind gyűlölik őt, s vesztét kívánják. Az apró tárgyak merénylete, a városi luxuskutyák ugatása, az egészségét ápolgató jó társaság stb. kárörvendő nevetése vérig sértik halódó életét, öntudatát: „Köttessen pokrócokba, Pista bácsi, mert nagyon rosszul érzem magamat az emberekkel való találkozás után. Gyertek, bolond víziók, nem lehettek bolondabbak az életnél.” A nő problémája – a „szamárfülű nagyságos asszonyoké” – egyszerre furdalja a haldokló lelkiismeretét és lázítja ellenállását. „Beláttam, hogy Karvalyi úrnak, ennek az elgyötört, ócskások piacára került idealistának igaza volt, mikor egy halálos ellenséggé váltott, és másba megszerelmesedett

feleség támadásait, készpénz után való rohamait nem akarta visszaverni másként, mint a sorsba vetett bizalommal... kinek van kedve odaállni egy hajdanán szép, de most mocsokkal teli női száj elé, miután a szerelem elpárolgott, és a nőből kijön az igazi lénye?" Minden, mi szép volt, elhagyja (csak egy-egy forró szerelem kíséri álmaiban, ő meg lesi csak szívszakadva, nem könnyörül-e meg rajta valaki a kórháziakból, nem szöktetné-e meg valamelyik romantikus barát?). Minden, mi barátságos vagy közömbös volt életében, ellene lázad. A külvilág nehezedik beteg lelkére *A macska merénylete*, *A kutyák merénylete*, *A megcsalt ember merénylete* elbeszéléseiben, s utánuk *A lovas rendőr merénylete* s az apró tárgyaké elviselhetetlenné teszi büntudatát és bűnhődését. Testén, megkínzott idegein – úgy érzi – a sztrájkolók tömegét szétverő lovas rendőrök vad rohama viharzik át, „no most a lovas rendőrök elé kell feküdnöm, hogy megkegyelmezzenek”, mert „mintha most akarnák végre bevenni a szanatóriumot, hogy az itten elbújt bűnös embert felelősségre vonják”. Tudat alatti azonosulás ez a sztrájkolókkal, a lázadókkal (a fűtőkkel, akik megrugdadják a luxusebeket), a szöktetőkkel, mindazokkal, akik menekülni akarnak ebből az elviselhetetlenül uralkodó társadalomból.

„Nem, nem lehetett elhinni józan ésszel, hogy valami nagy bűnt ne követtem volna el, amelyért most szenvedek” – ismeri el a vele szembenállóról, de ugyanakkor hiába vájkál önmagában, csak a korcsok, a szolgák, a hitvány és piszkos kispolgárok, a felesleges polgárok és álarisztokraták, urak és papok elleni gyűlöletet fakasztja lelkéből, mind mélyebbről. Így is fejezi be kisregényét, egy fintorral az orvosok és a papok felé. Az orvos tu-

datja vele, hogy a pap „állapította meg először, hogy életerejé visszatért, már kacsintgat a mennyország felé. Hazudik, mint minden élő ember”.

A kisregény témája és stílusa szokatlanul újszerű s mégis ismerős: a világ atomizálódik a haldokló hallucinációiban és gondolatársításáiban, minden jelenség hirtelenül csap át az ellenkezőjébe, a jó a rosszba, a nagy-szerű a kicsinyes-hétköznapiba, a rejtelmes a közönségesbe, a rettenetesen gonosz a kispolgárian számítóba, az inkvizítor a telekügynökbe, de a kettősség egyik oldalán minduntalan a – most már vágképp elmerülő – csodálatosan buja életvágy és valóság jelei, képei burjánzanak el. Krúdy világa, szerelmek és kocsmázások, séták és nagyevések, kisemberek és álnagyságok, vidéki kalandok és városi kincskeresés, házikók és óbudai szent szobrok zuhogó áradata önti el ezeket a halál előtti vallomásokat, s hitelesíti őket az egész életmű csúcán.

Mert aki e vallomásokat írta, csak az életet, a szebbet, a jobbat, az igazabbat kereste. S mert nem találta, vált lassan menekülő emberré, néha-néha lázadóvá is. Támaszkodnia nem volt mire – nem látott el az újabb erőig. De az igazat írta – önmagát sem kímélve – a szétzüllő világról.